

УДК 811.521'801.81: 398.21

СПЕЦИФІКА ОБРАЗІВ ТВАРИН У ЯПОНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Альона Іщенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра сходознавства,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 03179,
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

Досліджено образи тварин у народних казках Японії та запропоновано класифікацію, відповідно до результатів опрацювання цього жанру літератури. Виявлено найхарактерніші особливості та закономірності функціонування образів тварин з позиції естетичної та настановної функції казок.

Ключові слова: японські народні казки, образи тварин, естетична та дидактична функції казок.

Казка як своєрідний жанр народної творчості посідає важливе місце у літературі всіх народів світу. Згадки про казку дослідники знаходять ще в давніх писемних пам'ятках, що дійшли до нашого часу крізь віки і тисячоліття.

Здавна вона була одним із провідних і визначальних жанрів усної народної творчості, істотно впливаючи на процес формування різних жанрів літератури, на його загальну поетику, на характер жанрової системи, і разом з тим відіграла важливу роль у розвитку писемної традиції людства.

Учені часто оминають дослідження народних казок саме на основі літературознавчої науки, тому вона все частіше стає об'єктом дослідження фольклористики. Саме через брак інформації щодо літературного аналізу образів цього жанру дослідження є унікальним.

Казка є малим епічним жанром, корені якого сягають в усну народну творчість. В основу казки покладено вигадані, фантастичні чи авантюрні події. Кінцівка є переважно оптимістичною: добро перемагає зло.

У японському літературознавстві народні казки 昔話 (むかしばなし – “стародавні розповіді”) поділяють насамперед на дві групи:

1. Так звані, “великі” казки – загальнонаціональні, відомі всім японцям ще з раннього дитинства.

2. Регіональні казки, тобто казки, характерні для того чи іншого регіону країни, а тому відомі лише вихідцям із цих регіонів та фахівцям. Саме науковці виділяють також типові художні й мовностилістичні особливості деяких японських регіональних казок:

- Кіото – давня столиця країни, місце проживання імператорської родини, японських аристократів, а тому й казки цього регіону витончено-романтичні, шляхетні.

- Осака – місто купців, лихварів, майстрів. Через це й казки тут, зазвичай, веселі, лукаві, насичені гумором.

- Для Окінави, оточеної з усіх боків морями, характерні казки про море, риб, морських страхіть тощо. Суттєвий вплив на місцеву культуру мав Китай, а тому серед тварин, які населяють окінавські казки, часто трапляються тигри, слони, тобто тварини, які водяться на материку.

- На Хоккайдо з його суровим кліматом, частими морозами взимку, снігами та завірюхами, переважають казки-напучення, казки-застереження.

За жанровими особливостями (насамперед – змістом, характером героїв, ідейною спрямованістю) японські фахівці виділяють такі жанрові різновиди національних казок:

1. わらいばなし (вараі-банасі; 笑い話 – “смішні казки”) – гумористичні, потішні, веселі казки про дурнів, хитрунів, брехунів та ін..

2. おばけばなし (отаке-банасі; お化け話; お化け – “перевертень”) – страхітливі казки про привидів, таємниче зникнення людей, нічні пригоди на гірській стежині, покинутий і забутий храм тощо.

3. ふさぎばなし (фусагі – банасі; 塞ぎ話; 塞ぐ – “закривати”, “заповнювати” (час, дозвілля тощо), тобто цікаві казки про різні дива, незвичні речі, події. Досить часто це оригінальні емоційні казки застереження, що споріднює їх із буддиськими легендами сецува.

4. ちえのあるはなし (тіе-но ару ханасі; 知恵 – “розум”, “кмітливість”) – дидактичні казки виховного спрямування.

5. ひこいちばなし (хіко-іті банасі; 彦一 – “славний хлопець”) – казки про героїв та їх вчинки, варті наслідування. Також цей різновид казок називають іще えらいひとのおはなし (ерай хіто-но о-ханасі; 偉い人のお話 – “казки про великих людей”).

6. どうぶつのはなし (добуцу-но ханасі; 動物のはなし), тобто казки про звірів, знову ж таки – переважно дидактичного спрямування з урахуванням як позитивних, так і негативних рис окремих тварин, їх вад тощо.

Окрім зазначених шести головних жанрових різновидів народних казок, японські фахівці виділяють також декілька їх специфічних “піджанрів”, зокрема:

1. となりのじさんのはなし (тонарі-но дзісан-но ханасі; 隣の持参の話 – “принесені сусідами розповіді”) – побутові казки з різними сюжетами соціальної спрямованості, що споріднює їх із жанром “народних сказань”.

2. けいしきばなし (кейсікі-банасі; 形式話 – від “зовнішній вигляд”) – своєрідні казки-жарти, зачини без кінця, еліпси, відмовки. 形式話 також умовно поділяють на дві групи: ながいはなし (нагай-ханасі; 長い話 – довгі казки) та みじかいはなし (мідзікай-ханасі; 短い話 – короткі казки).

Художніми особливостями японських казок є:

1. Поетичність, ліризм.

Досить часто у тексті казки наявні численні вірші, народні пісні. Герої казок,

які мають поетичний таланти, завжди позитивні й обов'язково перемагають своїх супротивників:

а) Дівчина, яка здатна скласти гарного вірша випереджає у змаганні за коханого суперниці;

б) Розбійник на прізвище Червоний восьминіг перед стратою дарує людям вірша, заслуговуючи таким способом вибачення;

в) Борсук краде з будинку не їжу, а сувої з віршами і декламує їх вголос на галявині, залитій місячним сяйвом.

2. Почуття єдності з природою.

Душу в японських казках мають не лише живі істоти, але й рослини, гори, скелі, струмки, водограї.

3. Тісний зв'язок із національними обрядами, святами, господарською діяльністю людини.

У японських казках постійно згадують й описують різноманітні національні свята та обряди, а героями виступають не лише аристократи, а й селяни, рибалки, вуглярі, мисливці, збирачі хмизу та ін.

4. Жорстокість окремих вчинків героїв.

5. Жіноча активність.

У японських казках, на відміну від переважної більшості європейських казок, жінки майже завжди виступають не у ролі пасивних, а активних героїв [11, с. 20].

Отже, японські казки мають багато доволі специфічних рис, які не притаманні європейським казкам, але водночас наявність уніфікованих характеристик дає змогу класифікувати подані літературні твори як жанр казки.

У народних казках часто простежується конфронтація звірів – погані й добрі. Вороги – хижі дикі звірі, а домашні тварини, які допомагали людині вижити змальовані у казках добрими, вдячними, вони завжди прийдуть на допомогу. Такий стан речей не є сталим правилом, дикі звірі також постають помічниками людини, а собака, наприклад, буває уособленням зла та шкоди. Ідеться про тенденційну закономірність розмежування на позитивних та негативних героїв.

Дослідження показує, що літературне відображення різних тварин не є принципово відмінним для японських та українських казок. Незважаючи на низку специфічних рис, образи тварин мають багато спільних рис. Віл, журавка, собака – звірі, які з особливою любов'ю зображені в українській усній народній творчості. Зазвичай це добрі, позитивні герої, які полюбляють працю та мають багато чеснот. Тварини, яких поважають у Японії, – це жаба, журавель, бик, черепаха. Лисиця уособлює розум, довголіття. Японські народні казки привносять нове розуміння знайомих образів, цікаві літературні прийоми для їх відображення в новому амплуа.

Образ миші в народній літературі один із найзагадковіших та найцікавіших. Як в українських так і в японських казках вона не виступає в якості головного героя, але часто, з'явившись на мить, вирішує ситуацію. Один з найпоширеніших мотивів у народних казках: героєві, що потрапив у біду, допомагає миша.

Розглянемо цей образ на конкретних літературних прикладах. У японській народній казці “Мишаче змагання” Миша – позитивний персонаж, вона не несе ніякої шкоди

своїм господарям, мирно співіснує з ними, а коли ті починають її підгодовувати на останні кошти – виявляється дуже вдячною. У поданій казці ця тваринка уособлює ще й берегиню дому. Адже на прохання своєї товстої сестри з багатого будинку поділитися коржиками, відповідає, що не може нічого тягти з дому. Зрештою Миша допомагає розбагатіти своїм господарям завдяки обміну з сестрою їжі на гроші. Саме у такий спосіб ця маленька героїня вирішує всі проблеми діда й баби. Як і в більшості народних казок, вона – активна, непосидюча, постійно змагається з сестрою в сумо.

Народна казка “У Мишачій країні” демонструє нам трохи лякливий образ маленької тварини, але там так само миші – щедрі та вдячні. У казці показаний не поодинокий образ, а ціла спільнота. В “Мишачій країні” ці тварини мають чарівний дар, наприклад, провести великого діда у маленьку нору. Миші постають трудівниками, які постійно випікають коржики з квасолі й чумизи. Подобається цим персонажам і співати, складати віршики. Саме в цьому виявляється характерна особливість японських казок – поетичність, ліризм. Миші ані трохи не жадібні, вони вдячні дідові, не лише нагодували його досита, а й дали величезну кількість грошей. Щоправда, не стануть миші допомагати тим, хто їх образив чи прийшов з лихими намірами. Згадаймо сусіда, який навмисне заняквав, щоб налякати і забрати всі гроші. Миші розбіглися, а він так і помер у норі, бо без них не зміг знайти вихід.

А ось лисиця насправді не такий уже й кмітливий звір, як може видатися на основі поверхових спостережень за її зовнішньою поведінкою у казках. Тим часом у казках багатьох народів, не дивлячись на всі авантюри, які вигадують лиси заради власної вигоди, закінчуються повною невдачею.

У японській народній казці “Лисиця та Видра” руда хитрунка намагалася поласувати коштом Видри, видаючи всі свої наміри за дружні стосунки. Жодного разу не посмакувавши вечерю у Лисиці, Видра вирішила припинити спілкування, але шахрайці цього було мало і вона захотіла вивідати таємницю рибальства. Саме жадоба до усього смачного згубила “руду” – хвіст замерз у річці й мисливці її зловили. Інший варіант цієї казки в Японії говорить про те, що Лисиці все ж вдалося врятуватися.

Як бачимо, образ “рудой сестриці” розвивається з плином твору від непереможної шахрайки до потерпілої від жадоби нещасної. Такий поступ зумовлений прагненням зобразити нечесних людей, від яких в усі часи потерпали чесні люди. Адже саме через літературні образи та алегорію реалізуються вади суспільства.

У казках народів світу різна концентрація певних видів тварин залежно від території, але вся палітра образів, які вони втілюють, завжди наявна завдяки заміні одних звірів іншими.

Японським казками притаманна велика кількість дрібних істот: жаб, жуків, змій. Незважаючи на розміри, образи, які втілені у цих тваринах дуже часто мають серйозне філософське підґрунтя та складну внутрішню організацію. Горобці, як і більшість дрібних пташок уособлюють нерозсудливість, передражнювання, дрібне шахрайство, балакучість.

Японська народна казка “Жаба з Едо і жаба і Кіото” (“Дві жабки”) розповідає нам про прагнення кожної живої істоти до кращого життя, намагання подолати труднощі. Дві маленькі жабки у цій казці уособлюють наполегливість (їм доведеться подолати

величезну гору на своєму шляху), мрійливість, жагу до життя (кожна прагнула вижити в період посухи), але водночас народ вирішив зробити їх недостатньо кмітливими, щоб зрештою досягнути своєї мети: "... в жаб очі на маківці. І тому, коли вони стали на задні лапки і задерли голови догори, то їх очі виявилися ззаду. Отже, дивилися вони не вперед, а назад, туди, звідки прийшли, самі цього не помічаючи" [12, с. 18].

Японські народні казки "Печінка живої мавпи" й "Помста краба" подають літературні образи різного роду, але їх об'єднує сила переконання, якою наділена Мавпа, здатність зорієнтуватися в ситуації, кмітливість. Однак у "Печінці живої мавпи" героїня змушена йти на підступи та обман заради того, щоб врятувати своє життя. У "Помсті краба" перед читачем постає зухвалий, ненажерливий, ласий до чужого добра образ тварини, здатної на вбивство без причини.

Як було зазначено вище, однією з художніх особливостей японських народних казок є жорстокість деяких героїв. Такі твори дійсно вражають своїми описами, повністю відмежовуючись від традиційного розуміння казки. Власне саме такі казки не варто давати для опрацювання в молодшому віці.

"Каті-каті яма – гора Трісь-трісь" – казка з елементами канібалізму. Від самого початку казки перед читачем постає злий та задрісний борсук, який намовляннями намагається зіпсувати врожай бідних людей. За це дід зловив його та попросив бабцю наглянути за кривдником. Жорстокий борсук Танукі, обдуривши бабу, вдарив її, та приготував з неї юшку, якою почастував діда. Насміхаючись та передражняючи старого на ранок Танукі із задоволенням розповів, де сховав кістки й одяг бабусі та втік до лісу. Позбавлений духовних цінностей та моральних пріоритетів убивця анітрохи не шкодує про свій вчинок.

Звісно, за законами жанру, зрештою борсук був покараний – його втопив Заєць, після довгих знущань, але відверті описи смакування юшкою з бабусі залишають прикрі враження.

"Помста краба" – японська казка, у якій через легковажність Мавпи загинув Краб, залишивши маленького сина самого. Той плакав-горював, але зрештою вирішив помститися вбивці, знайшовши собі підтримку серед ос: "І зайшли вони очікувати на мавпу до внутрішніх покоїв. А що часу мали вдосталь, то вирішили використати його і приготуватися добре до помсти, домовившись, хто де буде сидіти і що робитиме. Так ось, вирішили, що каштан зробить засідку біля вогнища, крабенья – в глеківі з водою на кухні, оса – у діжці з місо у кімнаті "місо", швацька голка – під ковдрою, свіжий коров'ячий кізяк – у передпокої із земляною долівкою, а велика ступа – на даху" [12, с. 31].

Можна помітити, що в японських казках помста за жорстокість завжди не обмежується лише одним актом. Кривдника карають довгими болючими знущанням. Смерть – не є апогеєм кари, вона лише логічне завершення. Значно більше уваги приділяється саме стражданню кривдника. Як і у випадку з "Каті-каті яма – гора Трісь-трісь", звірі, що мстяться все ж не є негативними героями. Їх виправдовує бажання вгамувати свій біль, або біль не байдужих їм героїв. Тобто, першочергово в образах жорстоких, але позитивних героїв стоїть висока мета. Утвердження життя усіх істот як найвищої цінності відбувається у таких казках шляхом виправдання месників.

Наявність народних казок з елементами жорстокості має на меті показати всі реалії людського життя, не оминаючи всіх його виявів. Власне такі казки й створювали з метою показати, що погані, злі вчинки повертаються до кривдника з більшою силою. Специфіка художніх прийомів та образів спрямована на досягнення найбільшої ефективності донесення інформації до читача. Саме тому сцени жорстокості описані деталізовано й об'ємно. Варто пам'ятати і про те, що казка не є суто дитячим жанром літератури, а дидактика для дорослих потребує специфічних літературних образів, що втілюються саме у цьому пласті народних казок.

Під час вивчення японських народних казок варто звернути увагу на вікову орієнтацію жорстоких казок. Для молодшого віку знайомство з цим літературним жанром краще розпочати із більш простих, зрозумілих сюжетів. Власне походження казки істотно не впливає на її літературну специфіку на рівні сюжету. Японським казкам притаманні всі риси жанру в класичному розумінні українського літературознавства: дидактичне спрямування, моралізаторський характер героїв, перемога добра над злом.

До того ж казка як характерна форма художньої розповіді за своєю природою здавна забезпечувала широкий простір для участі в процесі її творення та поширення індивідуального творчого начала.

Крім того, порівняно з іншими жанрами усної творчості казка надзвичайно сильно виявляє схильність до взаємодії з писемною традицією, що не могло не позначитися на її характері й особливостях розвитку. Можна сміливо стверджувати: з появою писемності казкова творчість дістала характерне, якісно нове джерело для свого збагачення, поширення й функціональних виявів.

Дослідження народних казок з позиції літератури є важливим рушієм для подальшого розуміння “великих” жанрів. Воно є базовим для фахівців не лише літературознавства, а й філології загалом. Адже специфіка та колорит мови яскраво передані у діалогах героїв, котрі часто пояснюють певні усталені мовні вирази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бондар О. І.* 25 кращих японських казок / О. І. Бондар, Уемура Сусуму. – Одеса : Астропринт, 2002. – С. 53–80.
2. *Васильєв Є.* Теорія літератури : підручник для філологічних спеціальностей ВНЗ / Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2006. – 488 с.
3. *Галич О.* Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – К., 2001. – 168 с.
4. *Гуляк А.* Деякі аспекти аналізу художнього твору / А. Гуляк. – К., 2000. – 300 с.
5. *Казки Японії.* – К. : Грані – Т, 2008. – 56 с.
7. *Литвиненко Є. П.* Японські народні казки / Є. П. Литвиненко. – К. : Задруга. – 2006. – 376 с.
8. *Павличко С.* Теорія літератури / С. Павличко. – К., 2002.
9. *Радевич-Винницький Я.* Нариси з лінгвонаціології / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 1997.
11. *Японська література: хрестоматія. Т. I (II–XIII ст.) / упорядники: Бондаренко І. П., Осадча Ю. В.* – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010.
12. *Японские народные сказки.* – М. : ОГИ, 1990. – 148 с.

THE CHARACTERS OF THE ANIMALS IN THE JAPANESE FOLK FABLE

Alyona Ishchenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philology, Oriental Department,
14, Taras Shevchenko Av., Kyiv, Ukraine, 03179,
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

This article researches the characters of the animals in the Japanese folk fable and offers the classification, according to studies results of this literary genre. The most typical features of the animals' characters functioning were analyzed from the point of fables aesthetical and didactics function.

Key words: Japanese folk fable, characters of the animals, aesthetical and didactics function of the fables.

СПЕЦИФИКА ОБРАЗОВ ЖИВОТНЫХ В ЯПОНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Алена Ищенко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра востоковедения,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 03179,
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

Исследованы образы животных в народных сказках Японии и предложена классификация, согласно результатам обработки этого жанра литературы. Выявлены характерные особенности и закономерности функционирования образов животных с позиции эстетической и установочной функции сказок.

Ключевые слова: японские народные сказки, образы животных, эстетическая и дидактическая функции сказок.